

תורה ומדינה הלכה למעשה-הערעור בהלכה

הגמ' במסכת סנהדרין עוסקת במצב בו שני אנשים הנאלצים, כתוצאה מסכסוך הקיים ביניהם, להגיע לשערי בית הדין. אחד הצדדים מעוניין להתדיין בפני בית דין, בו יושבים דיינים מופלגים בחכמה, אולם בית דין זה הינו רחוק. לעומתו, חברו מעוניין להתדיין בפני בית הדין הקרוב, על אף שהינו בית דין פחות במעלה, ביחס לבית הדין שחברו מעוניין להתדיין בפניו הגמ' מכריעה שיש להם להתדיין בבית הדין הקרוב אליהם, ולא בזה הרחוק, על אף יתרונותיו הרבים. הגמ' מחייבת את הדיינים בבית הדין הקרוב להיענות לבקשת המתדיין, ולכתוב לו מאיזה טעם דנו אותו. בנוסף אומרת הגמ', ע"מ שלא לשלול לגמרי את בקשת המתדיין להתדיין בפני בית דין גדול יותר, שבמידה ויש לבית הדין הקטן שאלה לשאול, ישאלו את בית הדין הגדול כיצד לנהוג, ובכך למעשה משלבים בין דרישתו הלגיטימית של בעל הדין, שרצה להתדיין בפני הדיינים הקרובים למקום מגוריו, לבין דרישתו של בעל הדין השני להתדיין בפני דיינים בכירים יותר. בכך מקיים הוא, כדברי הגמ', את מאמר הפסוק צדק צדק תרדוף. הראשונים נחלקו בשאלה, מתי מחויבים הדיינים לכתוב את פסק הדין שלהם, ולתתו לבעל הדין המבקש זאת. ר"ת מבין שרק כאשר כופין את בעל הדין לדון בפני בית דין מסוים, כגון בנידון דידן, בית הדין מחויב להיענות לבקשתו ולכתוב את פסק הדין, אך כאשר בא מרצונו לבית הדין, הדיינים לא מחויבים לכתוב לו את פסק הדין. לעומתו, לדעת הרא"ש, וכן נראה מדברי הרמב"ם, שלא חילק בדבר, לכל בקשה של בעל הדין לכתוב את פסק הדין יש להיענות. הרמב"ם מוסיף, בהבאתו דין זה להלכה, את הטעם לכתיבת פסק הדין, שלא מובא בגמ'. להבנתו, הגמ' למעשה מנסה לפצות את בעל הדין, המעוניין להתדיין בפני בית דין הגדול בחכמה ובמניין, שכפי שאמרנו לעיל טענתו לגיטימית, ולכן אומרת שבמידה וירצה אחר גמר הדין להביא את עקרי הדברים בפני בית הדין הגדול, והם יתרשמו שחלה טעות בפסק הדין, יוכלו לשנותו ולפסוק בו אחרת ממה שפסקו בית הדין הקטן. בכך איננו שוללים לחלוטין דברי בעל הדין, בדרישתו לתור אחר בית דין בשיעור קומה גדול יותר. נראה שבנקודה זו חלוק עליו ר"ת. להבנתו, רק כאשר ישנה כפייה כלפי בעל הדין מחויב בית הדין לכתוב לו את פסק הדין. דברי ר"ת מסתמכים על סוגיה נוספת המופיעה במסכת בבא מציעא, לפיה יש לדיין לגלות את הסיבה לפסק הדין, כאשר פסק הדין תמוה. זאת, כפי שמסביר הרא"ש, משום "והייתם נקים מה' ומישראל". למעשה בשפתנו אנו, החובה המוטלת על הדיינים להטעים את פסק דינם הינה חובת השקיפות. היינו, למנוע לזות שפתיים העלולה להיווצר, עקב פסיקה תמוהה של בית הדין. כיוון שלהבנת ר"ת הסוגיות הינן משיקות, גם באופן זה כתיבת פסק הדין לבקשת בעל הדין, הינה ע"מ למנוע לזות שפתיים, ולייצר שקיפות ככל שניתן. מובן אם כן, מדוע רק כאשר ישנה כפייה של בית הדין, ישנה חובה של הנמקת פסק הדין. משום שאם קיבלו בעלי הדין את בית הדין עליהם, החשש ללזות שפתיים יורד באופן ניכר, וממילא גם הצורך בשקיפות יורד בהתאמה. לעומת דעת ר"ת, הרמב"ם והרא"ש מבינים אחרת את הגמ' בבבא מציעא, אשר ע"כ, כיוון שלא מקשרים סוגיות אלו זו בזו, מסביר הרמב"ם שהסיבה לכתיבת פסק הדין, אינה מפאת הצורך בשקיפות ומניעת לזות שפתיים, אלא ע"מ שיוכל בעל הדין לערער על פסק הדין בפני בית דין גדול יותר בחכמה ובמניין. לכן, בקשתו של בעל הדין לזכות הערעור ובדיקה חוזרת של הדין, הינה לגיטימית בכל מצב, שהרי רצונו של בעל הדין לדון מראש בפני בית דין גדול יותר, הינה לגיטימית לכשעצמה, אלא שאינה מספיקה, ע"מ לחייב את הצד שכנגדו להוציא כספים רבים, ע"מ להגיע לבית דין המרוחק מביתו. מכיוון שדרישתו לגיטימית, ממילא גם כאשר נידון בלא כפייה, ישנו רצון לאפשר לו לערער על פסק דינו. ניתן לומר שזו הסיבה שהרמב"ם משנה את הסדר המובא בגמ', ואומר שאם אמר בעל הדין שינמקו לו את פסק הדין מחויבים הדיינים לעשות כן, וכן אם יש לדיינים שאלה מסוימת יעלו אותה לפני דיינים הגדולים מהם, למרות שבגמ' מובאים שני עקרונות אלו בסדר הפוך. נראה לומר שהרמב"ם בהופכו את הסדר, בא להוציא מהבנתו של ר"ת, שכביכול הסיבה של כתיבת פסק הדין, אינה קשורה לסוגיה שבה דנים בגמ'. לדעת ר"ת סיבת הנמקת פסק הדין, הינה משום מניעת לזות שפתיים, בעוד שסוגיית הגמ' עוסקת בכלל ביחס בין בית הדין הקטן והקרוב, לבית הדין הגדול והרחוק. הרמב"ם מבהיר, שכתובת פסק הדין, הינה חלק בלתי נפרד מסוגיית היחס בין ההחלטה לקבל את דרישת בעל הדין, המעוניין להתדיין בבית הדין הקרוב, על אף היותו קטן, לבין אי הקבלה של דרישת הצד שכנגדו, להתדיין בבית הדין הגדול יותר. לעומתו לדעת ר"ת, חובת הנמקת פסק הדין, אכן מופיעה בסוף דברי הגמ', משום שאינה קשורה לשאלה היכן יתקיים הדין בבית הדין הקרוב או הרחוק, אלא באופן כללי, בדרך אגב מזכירה הגמ', שכיוון שהזכרה בסוגיה זו הכפייה של בעל הדין לדון, יש לציין שבאופן של כפייה, יש חשש של לזות שפתיים, ולכן יש לנמק את פסק הדין לבקשת בעל הדין. עוד נראה לומר, שבפני הרמב"ם הייתה גרסא אחרת בגמ', בדבר סדר העקרונות הנ"ל מכפי שהיא מובאת בגמ' שלפנינו, והיא זו שהביאה את הרמב"ם וסיעתו לידי הבנה, שהטעם של כתיבת פסק הדין, הינו בשביל להביאו בפני בית דין הגדול בחכמה, ולמעשה לערער על פסק הדין.

- נראה שגם הנימוקי יוסף הולך בדרכו של הרמב"ם, ומפריד בין הסוגיה בבבא מציעא לבין הסוגיה בסהדרין. מדבריו עולה הטעם, מדוע יש לחושש מפני דבריו של ר"ת, ולמאן לתת פסק דין מנומק לכל בעל דין באשר הוא, גם כאשר אין כל חשש של לזות שפתיים. לדברי הנימוקי יוסף, ישנו חשש של זלזול בבית הדין, כאשר אדם מבקש מבית הדין לנמק את החלטתו. כאשר תינתן לגיטימציה לכל אדם להרהר אחר פסק הדין, ולחייב את הדיינים להיענות לבקשתו לבדוק מדוע פסקו לחובתו, גובר החשש לשחיקה במעמדו של בית הדין בעיני הציבור. כאשר פסק הדין יינתן לצורך העברתו לבית דין גדול יותר בחכמה ובמניין, אין צורך בהנמקת פסק הדין כדבריו. יש להסתפק בכתיבת פרוטוקול הדיון ופסק הדין עצמו, ממילא הדיינים הגדולים ידעו מתוך הדברים אם נכון פסקו, או שמא טעות נפלה בפסיקת בית הדין הקטן מהם. למרות המחלוקת הברורה בין הבנת הנימוקי יוסף, לבין הבנת ר"ת כפי שהבאנוה לעיל, הרמ"א מביא להלכה את דברי שניהם, בלא להזכיר כלל שהינם חולקים. עולה מדבריו, שלמרות שכותבים פסק הדין רק למי שנכפה עליו לעמוד בפני בית דין זה בלא רצונו, מ"מ כותבים לו רק את פרוטוקול הדיון ואת פסק הדין בלא הסבר הטעמים. יוצא לפי דבריו שאדם שקיבל על עצמו מרצונו להתדיין בפני בית הדין הזה, לא ניתנה לו האפשרות כלל לערער על פסק הדין. נראה מדברי הרמ"א, שסובר להלכה לשלב בין שתי השיטות הנ"ל. מצד אחד סובר הרמ"א, שאכן כאשר ישנו חשש לכך שבעלי הדין יחששו שהדין נגוע ואינו ישר, ישנה חובת השקיפות. אולם השקיפות הזו אינה מאפשרת לאדם לקחת לעצמו את פסק הדין, ולהסתובב עמו בכל רחבי תבל למצוא לו חבר, אשר יסכים לכך שנעשה לו עוול. אלא גם כאשר פסק הדין נראה על פניו תמוה, וישנו צורך של שקיפות, ע"מ שלא תהיה חלילה לזות שפתיים כלפי בית הדין, כל כתיבת פסק הדין תבצע במטרה לתת לבעל הדין את זכות הערעור. באופן זה פרוטוקול הדיון יהיה אך ורק לעיני בית הדין, שלפניו יוגש הערעור בלא הנמקה, ע"מ שלא יוצר מצב, בו ישנו פולמוס ציבורי, אם בית הדין שגה בדבריו או לא. למעשה, כפי שמובא באחרונים, כיום כל בית דין נחשב בית דין הכופה על המתדיינים לדון בפניו. ממילא בכל מצב ישנה זכות ערעור לבעלי הדין. אולם, כפי שמביא הרמ"א בסוף דבריו, נתינת פרוטוקול הדיון הינו רק לטובת בית הדין הגדול יותר בחכמה ובמניין, אחרת, אם כל בית דין יוכל לערער על דברי בית דין חברו, נמצא שלעולם לא יהיה לדבר סוף, שהרי תמיד יוכל אחד הצדדים למצוא בית דין שיפסוק לטובתו. נמצא לפי דברי הרמ"א, שמציאות בה ישנו בית דין גדול, שכל ענינו לדון בערעורים כערכאה שניה, בה יושבים דיינים, שהינם ת"ח גדולים יותר, ובעלי ניסיון רב יותר, הינו הפתרון האידיאלי. בכל מצב בו ירצה אחד הצדדים לערער לבית הדין לערעורים, יוכל לעשות כן, ויחויב בית הדין להגיש בפני בית הדין הגדול את פרוטוקול הדיון, ואת פסק הדין. באופן זה ישנו חשש קטן יותר לזילות בית הדין. משום שאין מצב בו לוקח בעל הדין את פסק הדין, ומסתובב עמו כרוכל במסתובב בעירות, עד אשר ימצא בית דין שיהפוך את פסק דינו. אלא ישנו בית דין מוגדר, שהינו גדול בחכמה ובמניין, שכל תפקידו לעסוק בערעורים אלו, ורק אליו מתנקזים כל הרוצים לערער, בכך יורד בצורה משמעותית חששו של הנימוקי יוסף כאמור. ממילא ניתן להבין כיום, מדוע נהגו לכתוב גם את טעמי פסק הדין מעבר לעצם כתיבת פרוטוקול הדיון, ופסק הדין עצמו, מעבר לדברי המשפטי עוזיאל, המנמק זאת בכך שיוכלו התלמידים ללמוד מפסק הדין. שהרי לכאורה, למרות טעם חשוב זה, עדיין ישנו חשש לזילות בית הדין באופן זה. אולם נראה, שכאשר ישנו מקום אחד ויחיד לפניו ניתן לערער, וכפי שאמרנו, כתוצאה מכך יורד בצורה ניכרת חשש הזילות מגילוי טעמי פסק הדין. משום שהשיח הציבורי שיוצר בעקבות פרסום פסק הדין, אינו מעלה ולא מוריד, וממילא גם סביר להניח שלכן גם לא יתקיים כלל ועיקר. כיוון שבמצב בו ישנה ערכאה אחת ויחידה בה מתנהל הדיון, הינו שיח עקר וחסר תועלת.
- נמצא ע"פ דברינו, שהמחלוקת בין רוב הראשונים ובהם הרמב"ם לבין הספורנו, בשאלה האם ישנו מקום לבית הדין לערעורים, אינה מחלוקת האם מותר לקיים מוסד זה, אלא מחלוקת היסטורית אם היה מוסד כזה לאורך השנים. כפי שהוכחנו, לא רק שלדעת כל הפוסקים ישנה יכולת ערעור אצל בית דין גדול יותר, אלא מצאנו, שכאשר מגדירים כתקנה של מערכת בתי הדין, שישנו בית דין אחד ויחיד שתפקידו לדון בערעורים, ניתן להרוויח בכך שתי ציפורים במכה אחת. גם את דברי ר"ת בדבר הצורך למנוע לזות שפתיים, ולנמק כל פסק דין באשר הוא, וגם למנוע את חששו של הנימוקי יוסף, שבמקום שאין צורך מובהק בדבר יצא מהנמקת יתר זו זילות במעמדם של בית הדין. משום שישנו מקום אחד בלבד בו ישנה אפשרות ערעור, ממילא גם אם ינומק פסק הדין, ישנו חשש קטן יותר לשיח ציבורי, על התנהלותו של בית הדין. עוד עולה מדברי הפוסקים הנ"ל, שישנה חשיבות עליונה שבבית הדין הגדול לערעורים, ישבו תלמידי חכמים, שבאופן מובהק הינם גדולים יותר בחכמה ובמניין. אחרת, חוזרת זילות בית הדין בכך, שבית דין, שהינו שווה ערך לבית הדין שפסק כבר בדין זה, מחליט להפוך את פסק הדין. מכאן לבעייתיות הגדולה שיש בוועדה למינוי שופטים ודיינים, אשר בוחרים לקדם שופטים ודיינים לערכאות גבוהות יותר, ע"פ שיקולים לא ענייניים, ובכך גורמים לזילות המערכת בעיני הציבור, דבר שהגמ', להבנת הפוסקים, ניסתה למנוע ככל יכולתה, אף**

במחיר של חוסר שקיפות, למרות הבעייתיות שיש בכך. עוד עולה מדברי הגמ', שישנו תפקיד נוסף לבית הדין הגדול, להוות כתובת להתייעצויות, מכיוונם של בתי הדין הקטנים ממנו. גם כאן כאשר הכתובת הינה ברורה כבית דין אחד ויחיד, הנותן מענה בהתייעצויות מעיין אלו, ישנה סבירות גדולה יותר שהדיינים ינצלו כתובת זו ביתר שאת. מה שאין כן במצב בו, האפשרויות הינן רבות, וממילא עולה השאלה מניין שבית דין פלוני, הינו גדול בהכמה ובמניין, ממילא ישנו פחות שימוש בבתי הדין הגדולים יותר, ככתובת להתייעצות.

זכות הערעור כפי שמובאת ע"י חז"ל, מעלה שאלה כבדה ביחס לתפקידו של בית הדין, היושב בערכאות הנמוכות. לכאורה, במידה ואכן נכונים דברנו, ולכל אדם ניתנת זכות הערעור, נמצא שתפקידה של הערכאה הנמוכה, הינו תפקיד זניח לחלוטין. שהרי בכל מצב בו יראו לנכון בערכאות הגבוהות יותר להפוך את פסק דינם של חבריהם, יוכלו לעשות כן. ממילא כל אדם שנמצא חייב בדין, יתור לו אחר בית דין גדול, שיהפוך את פסק הדין לטובתו. למרות שניתן לומר שלא כל אחד יעשה זאת, משום שיש בכך טרחה רבה, והוצאות משפט לא מעטות. מ"מ לא מסתבר לומר, שתפקידה של הערכאה הנמוכה, להיות מעין חסם בירוקרטי מקצועי, שתפקידו לראות מי דבק בטענת צדקתו, שמוכן, על אף שיצא חייב בדין, להוציא הוצאות, להוכיח את חפותו, בפני בית דין גדול יותר. הגמ' מביאה במספר מקומות את הביטוי המוכר "אין לדיין אלא מה שעניו רואות". במסכת סנהדרין מובא גם מקור מהפסוק לאמירה זו. הגמ' חוששת, שמא דיין יחשוש להכניס עצמו לסיטואציה מורכבת, של דינים, והוצאות כסף מאדם לחברו, ובמקרים חריגים מאוד אף הוצאת הנידון להורג. על כך אומרת הגמ': "אין לדיין אלא מה שעניו רואות". זאת נלמד מן הפסוק "עמכם בדבר המשפט". המשמעות של אמירה זו ע"פ הגמ' הינה, שעל הדיין לפסוק כפי הנראה לו, ועליו לדעת שה' אתו בכל החלטותיו. מתוך כך יבין שיש לו סיעתא דשמיא במלאכתו, ולא יחשוש לשבת בדין. לעומת זאת רש"י במסכת חולין, מביא לעניין ראיית טרפות את האמירה הנ"ל, ואומר שמקורה הינו בדברי התורה האומרת שיש לאדם ללכת אל השופט אשר בימיו. היינו כדברי הגמ' המפורסמים: "יפתח בדורו כשמואל בדורו". לא מובן מדוע רש"י, וכן הרא"ש, לא מביאים את הפסוק הנאמר בגמ' - "עמכם בדבר המשפט", אלא מביאים פסוק אחר כמקור לאמירה "אין לדיין אלא מה שעניו רואות". נראה שראשונים אלו מבינים שישנן שתי משמעויות לאמירה זו. משמעות אחת כלפי הדיינים עצמם, כפי שמובא בגמ' סנהדרין הנ"ל, ממנה עולה פניה לדיין שלא יחשוש מלשבת בדין ולטעות, מפני שה' אתו בפסק הדין. משמעות שניה, כפי שמביאים הראשונים הינה כלפי הציבור, שמשמעותה שאין לו לציבור להרהר אחר פסק הדין, אלא לדעת שיפתח בדורו כשמואל בדורו, וכל דברי הדיין אשר יהיה בימים ההם שרירים וקיימים. למעשה זו אינה דעתו הפרטית, אלא גילוי רצון ה' בעולם. נמצא שאין לדיין לחשוש לטעות, אלא יפסוק כפי הבנתו, ובמקביל אין לציבור, וכן לדיינים אחרים, להרהר אחר פסק דינו של בית הדין, משום שיפתח בדורו כשמואל בדורו. נראה שזהו מקור הדין לדברי הגמ' במקום האחר, האומרים "בית דין בתר בית דין לא דייקי". דהיינו, אין לבית דין לבדוק אחר בית דין חברו, משום שפסק דין היוצא מבית הדין, אין להרהר אחריו, ואין לערער אחריו. אם כן, מהו מקומו של הערעור אחר פסק דין מוחלט שאין להרהר אחריו. כפי שמובא בראשונים ובאחרונים בסוגית "בית דין בתר בית דין לא דייקי" ישנן חריגות בדין זה. לעיתים, כאשר מדובר בפסק דין מורכב, יש לבית הדין להרהר אחר בית דין הקטן ממנו, ע"מ לוודא שלא נעשתה טעות בדין, כפי שמביא בעל היד רמ"ה. כ"כ אומרים הפוסקים, שלמעשה כיום, בגלל ירידת הדורות, יש להרהר אחר כל פסק דין, שמא טעו בית הדין בפסקם. מיותר לציין שהרהור זה אינו ע"י הציבור, שהוא מחויב תמיד לדבוק בהבנה שיפתח בדורו כשמואל בדורו, אלא ע"י ההנהגה התורנית, שאינה יכולה להתחמק מאחריות למניעת טעויות בפסקי הדין, של בתי דין עם ניסיון וידע פחותים מהם. לכאורה כאשר יש בדיקה מדוקדקת אחר כל פסק דין, חוזרת השאלה מהו תפקידו של בית הדין בערכאה הנמוכה, אם תמיד הוא עומד תחת עין מבקרת, המוודאת שלא יטעה. נראה מדברי הפוסקים, שאין בקרה מוחלטת כלפי בתי הדין בערכאות נמוכות. הפוסקים למעשה מחלקים, בין שיקול דעת שעשו הדיינים, שעליו נאמר שאין להרהר אחר דבריהם, גם אם נראה לערכאה גבוהה יותר, שמא טעו בשיקול דעתם, והיה צריך לפסוק אחרת, כל עוד אין טעות מובהקת, אין לסתור את דבריהם. באופן זה אנו אומרים "בית דין בתר בית דין לא דייקי". כ"כ באופן זה אנו אומרים, שכיוון שיצא פסק הדין מתחת ידי בית הדין, אין להרהר אחריו, שאין לו לדיין אלא מה שעניו רואות, ויפתח בדורו כשמואל בדורו. מקומה של הבקרה ושל הערעור הינו אך ורק, כאשר גילו בית הדין בערכאה הגבוהה, שהתבצעה טעות המוגדרת בדברי הגמ' והפוסקים טעות בדבר משנה. כלומר נמצא דין מפורש שלא נלקח בחשבון, מתוך חוסר ידיעתו או הבנתו כיאות, שאם היה נלקח בחשבון היה נהפך פסק הדין באופן מוחלט. נמצא ע"פ דברנו, שמקומו של הערעור וההרהור אחר פסק דינם של הערכאה הנמוכה, הינו רק בטעות מובהקת, אחרת יש לדעת ולהפנים שהקב"ה ישב עמם בדין. נמצא, שאין העראה הנמוכה יושבים בדין רק כחסם בירוקרטי, אלא באופן עקרוני דינם דין, אלא אם נמצאה טעות מובהקת בפסק הדין שלהם.

- נמצא שישנם שלוש מערכות העובדות במקביל זו לזו. בעיני הציבור ישנה חשיבות עליונה שלא לזלזל בפסק דינם של בית הדין, בכל ערכאה שלא תהיה. מבחינתם בכל מצב יפתח בדורו כשמואל בדורו. למעשה אם יש להם טענות על פסק הדין, חוץ מיכולת הערעור הניתנת להם, אל להם לבא בטענות כלפי אף אחד, אלא כביכול כלפי ריבוננו של עולם, אשר גלגל פסק דין באופן שגלגל. יש להימנע מדיונים ציבוריים על פסקי דין שניתנו, משום שיש בכך משום החלשת כוחו של בית הדין. מצד הדיונים שנתנו את פסק הדין, מוטלת עליהם חובת השקיפות, והנמקת פסק דינם, ע"מ למנוע לזות שפתים, ואיבוד אמון הציבור במערכת השפיטה, ולקחת בחשבון שפסק דינם יעמוד לביקורת ע"י ערכאה גבוהה יותר. מצד בית הדין לערעורים כיאה למעמדם, מוטלת עליהם חובה כפולה. מצד אחד להיענות לכל ערעור באשר הוא ולבדקו שמא נמצא בו טעות, ולהפוך את הדין במידת הצורך בטעות מובהקת. אך כאשר הינם סוברים שניתן לפסוק אחרת, אך אין טעות מובהקת בדין, ישאירו את פסק הדין על כנו. משום שבאופן זה, גם עליהם חלה חובת ההבנה שיפתח בדורו כשמואל בדורו, ופסק הדין לא ניתן להחלפה ומקורו אלוקי מה' יתברך. נמצא שמקומו של בית הדין בערכאה הנמוכה אינו רק כחסם בירוקרטי, אלא ברוב המקרים דינו דין ואינו הפיך, ורק במקרים חריגים, יש לבית הדין הגדול לערעורים להפוך את פסק הדין עקב טעות מובהקת.